

NAUJOJI RUSŲ ENCIKLOPEDIJA „KNYGA“

OSVALDAS JANONIS

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra,
Universiteto g. 3, 2734 Vilnius, Lietuva

1999 metais mokslinė leidykla „Bolšaja Rossijskaja enciklopedija“ 5 tūkstančių egzempliorių tiražu išleido „Knygos“ enciklopediją¹. Jos redaktorių kolegiją sudarė žymiausi Rusijos Federacijos knygotyros ir bibliotekininkystės mokslo specialistai: J. Barenbaumas, J. Nemirovskis, J. Stoliarovas, I. Šomrakova ir kt. Jų redaguoto leidinio pasirodymas liudija, kad knygotyra šioje šalyje sėkmingai plėtojasi. Per pastaruosius 15 metų atlikti moksliniai tyrimai sudarė sąlygas parengti didesnės apimties ir geresnės kokybės enciklopedinių leidinių nei sovietmečiu išleistas ideologizuotas žodynas „Knygotyra“². Be to, enciklopedijos rengėjai galėjo pasinaudoti per šį laikotarpį pasirodžiusių užsienio knygotyros enciklopedinių leidinių patirtimi („Lexikon des gesamten Buchwesens“, „Les sciences de l'écrit...“, „The Thames and Hudson encyclopaedia of graphic design and designers“ ir kt.).

Naujoji enciklopedija aprėpia daugybę klausimų, susijusių su knygos kūrimu, platinimu ir panaudojimu. Knygotyra joje traktuojama kaip kompleksinis mokslas apie knygą ir knyginkystę. Leidinyje atskleidžiama knygų leidybos, redakcinio leidybinio proceso, biblioplistikos (mokslas apie knygų prekybą), bibliotekininkystės ir bibliografijos, knygos meno ir poligrafijos problematika. Čia randame straipsnių ir iš gretimų sričių: kodikologijos, tipografikos ir pan. Dėmesį patraukia straipsniai archeografijos ir papirologijos klausimais. Gana detalai pristatyta paleografijos tematika – visoms rašto sistemoms skirti atskiri straipsniai. Enciklopedijoje aptarta ir tekstologijos problematika (pavyzdžiui, atribucija, datavimas, literatūros mistifikacija ir kt.).

Daugiau dėmesio naujojoje enciklopedijoje sulaukė šiuolaikinė problematika: naujos knygos formos (elektroninė knyga), kompiuterijos dalykai (failas, informacijos vaizdavimo įrenginys (displėjus), spausdintuvas, skenavimas, tekstinės ir vaizdinės informacijos kodavimas, automatizuota tekstinės ir vaizdinės informacijos sistema ir kt.), redakcinių-leidykinių, rinkimo, bibliotekinių ir bibliografinių procesų automatizavimas (automatizuotas informacinis bibliotekinis tinklas, automatizuota darbo vieta, automatizuotas katalogavimas, bibliografinių duomenų bazės ir t. t.).

¹ Книга : энциклопедия. Москва : Большая Российская энциклопедия, 1999. 796, [4] с. : илл.

² Книговедение : энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1982. 661, [3] с.

Pirmą kartą įdėti straipsniai apie visuotinę bibliografinę apskaitą, autoritetinius duomenis, knygų rinkodarą.

Leidinyje atsispindi įvairūs teisiniai knyginkystės aspektai. Enciklopedijoje randame straipsnius apie informacijos ir spaudos laisvę, intelektinę nuosavybę, Berno ir Pasaulinę (Ženevos) konvencijas, Pasaulinę intelektinės nuosavybės organizaciją. Įdomūs straipsniai apie autoriaus kūrinį panaudojimą, autoriaus teisių apsaugą (gynimą), licencinę sutartį, autoriaus įpėdinius, teisių atsisakymą. Gerokai išplėstame straipsnyje „Cenzūra“ pateikta žinių apie spaudos cenzūrą sovietmečiu, pradedant 1918 metais įsteigtu Spaudos revoliuciniu tribunolu ir baigiant išankstinės cenzūros panaikinimu ir Glavlito organų išformavimu 1990 metais. Dėmesį atkreipia A. Bliumo pateikta visuotinės cenzūros sistemos hierarchija, kuri apėmė autoriaus savicenzūrą, redaktoriaus išankstinę ir vėlesnę Glavlito organų, Valstybės saugumo komiteto ir Komunistų partijos ideologinių skyrių kontrolę.

Enciklopedijoje plačiai pristatyta senovės Rusijos knyga. Jai skiriama keletas apžvalginių straipsnių („XI a. rankraštiniai rinkiniai“ („Izborniki“), „Liturginės (teologinės) knygos“, „Sentikių knyga“, „Biblija“, „Evangelija“, „Psalmynas“, „Postilė“). Specialiuose straipsniuose apibūdinti vieni iš seniausių rusų knyginkystės paminklų – Archangelsko ir Ostromiro evangelijos. Enciklopedijoje randame duomenų apie knygų rinkimo židinius – vienuolynus. Apie žymiausius iš jų (Kijevo Pečioros, Kirilo Belozero, Troicos Sergijaus Lauros ir kt.) parašyti specialūs straipsniai. Senovės Rusijos vienuolynų bibliotekos aptartos apžvalginiame straipsnyje. Pirmą kartą įdėtas apžvalginis straipsnis apie teologinės literatūros bibliografiją.

Leidinyje kompleksiskai pristatyta rusų knygų leidyba užsienyje. Tai pirmas atvejis rusų žinyningame leidinyje. Apžvalgoje daug vietos skirta trims emigracijos bangoms (1917 m.– 4 deš., 5 deš. ir 7–8 deš.). Joje pateikta žinių apie leidyklas, leidėjus ir svarbiausius leidinius. Kai kuriems iš jų parašyti specialūs straipsniai (pavyzdžiui, apie Rusų knygos komitetą, leidyklas „Krestjanskaja Rossija“, „YMKA-Press“, leidybinį susivienijimą „Izdatelskaja komissija“ ir kt.). Emigrantinė bibliografija aptarta straipsnyje „Rusų užsienio leidinių bibliografija“.

Enciklopedijoje atsirado nauji apžvalginiai straipsniai apie knygų glagolica ir kirilica leidybą, knygų deginimą, knygotyrinį švietimą, knygos istoriografiją. Informatyvūs straipsniai apie mokslines konferencijas, Gutenbergo premijas, regioninius bibliofilų klubus.

Enciklopedijoje pateikta nemažai apžvalginių bibliotekininkystės straipsnių. Juose apibūdinamos senovės pasaulio, Senosios Rusijos, dvasinių akademijų bibliotekos.

Žavesio (šalia didelės informacinės vertės) enciklopedijai suteikia straipsniai apie įvairių meno stilių bei literatūros ir meno krypčių (Renesanso, baroko, gotikos, rokoko, romantizmo, eklektikos, futurizmo, modernizmo, konstruktyvizmo) poveikį knygai.

Straipsniuose bendraisiais knygotyros, įvairių knyginkystės sričių, Rusijos ir užsienio šalių knygos ir knyginkystės klausimais pateikta istorija, apžvelgta dabartinė teorijos, metodikos, praktikos ir organizacijos būklė.

Gerokai praplėstas skaičius apžvalginių straipsnių, kuriuose apibūdinama įvairių pasaulio valstybių leidyba, knygos menas, poligrafija, knygų prekyba, bibliotekinininkystė ir bibliografija. Enciklopedija praturtėjo straipsniais apie Australiją, Austriją, Daniją, Ispaniją, Izraelį, Olandiją, Suomiją, Švediją, Šveicariją ir kitas šalis. Straipsniai apie užsienio šalis susideda iš dalių, skirtų rankraštinei knygai, spausdintos knygos istorijai, leidybai, knygos menui, poligrafijai, bibliotekinininkystei ir bibliografijai. Džiugu, kad „lietuviškoji“ enciklopedijos dalis, palyginti su sovietmečiu pasirodžiusiu enciklopediniu žodynu, nesumažėjo. Tėn Lietuva buvo reprezentuojama devyniais, o čia – dešimčia straipsnių. Apžvalginį straipsnį parašė B. Kurkulis ir V. Rimkus (pastarasis – apie knygos meną), keturias dailininkų biogramas – N. Jermolajevas, dvi – A. Kantoras ir po vieną – J. Andriušaitytė, J. Nemirovskis ir V. Žukas. Išimti straipsniai apie „Šviesos“ ir „Vagos“ leidyklas bei V. Steponaitį ir M. Urbšienę. Enciklopedijoje liko S. Baltramaičio, S. Krasausko, J. Kuzminskio ir A. Makūnaitės biogramos. Į leidinį įdėtos A. Kučo, E. Laucevičiaus, A. Steponavičiaus, L. Vladimirovo ir B. Žilytės biogramos. Beje, lietuviškajame „Knygotyros“ enciklopediniame žodyne nė vienas iš minimų dailininkų nepristatytas. Nuostabą kelia tai, kad profesorius L. Vladimirovas leidinyje įvardytas kaip Rusijos (ne rusų!) ir Lietuvos knygotyrininkas ir bibliotekinininkas. Straipsnio literatūros sąrašė liko šešios korektūros klaidos (jų neišvengta ir kituose su Lietuva susijusiuose straipsniuose).

Iš anksto nustatytos apimties apžvalginiame straipsnyje sunku išsamiai pristatyti lietuviškos rankraštinės knygos, knygų leidybos, knygos meno, poligrafijos, bibliotekinininkystės ir bibliografijos raidą per keletą amžių. Tačiau ir šiuo atveju autorius vieną pastraipą skyrė lietuvių emigrantinei knygai. Straipsnis iliustruotas M. Mažvydo katekizmo viršelio, trečiojo Lietuvos Statuto 1588 m. leidinio, M. Daukšos „Postilės“ antraštinė lapų, „Grammatikos slovenskos“ (1596), XVII a. rankraščio ir Sapiegos evangelijos puslapių, V. Kalinausko J.V. Gėtės „Faustui“ reprodukcijomis ir Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos pastato nuotrauka. Silpniau lietuvišką problematiką pavyko pateikti kituose apžvalginiuose straipsniuose. Pavyzdžiui, straipsnyje „Knygotyros enciklopedijos ir žodynai“ paminėtas tik I. Kisino leidinėlis „Bibliotekinė ir bibliografinė terminologija“ (1956). Jame trūksta „Bibliotekinininkystės ir bibliografijos terminų žodyno“, kurio pirmasis sąsiuvinis pasirodė 1990 metais. Suprantama, kad dėl užtrukusio redagavimo ir leidybos į enciklopediją nepakliuvo „Knygotyros“ enciklopedinis žodynas (1997). Gerai būtų tokiaame leidinyje rasti ir straipsnelį apie mūsų „Knygotyros“ mokslo darbus.

Enciklopedijoje yra per 900 Rusijos Federacijos ir užsienio knygininkystės ir knygotyros atstovų biogramų. Leidinyje atsisakyta kai kurių sovietmečio veikėjų biogramų. Čia įtrauktos sovietmečiu ideologiniais sumetimais ignoruotų praeities veikėjų biogramos. Be to, redaktorių kolegija nusprendė plačiau pristatyti kitų sričių specialistus ir mokslininkus (istorikus, literatūrologus, paleontologus, filosofus, etnografus ir t. t.), istorinius asmenis, kurie paliko žymų pėdsaką knygininkystėje ir knygotyroje.

Enciklopedijoje randame ne tik rusų praeities ir dabarties, bet ir žymiausių užsienio veikėjų vardus.

Dauguma enciklopedijos straipsnių yra terminologinio pobūdžio. Dalies bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų aiškinimo atsakyma. Leidinyje nerandame ir smulkesnių poligrafijos technikos ir technologijos terminų. Savaimė suprantama, kad gretimų sričių (žurnalistikos, tekstologijos, archyvistikos ir pan.) terminams daryta dar didesnė atranka. Enciklopedijoje randame paaškinimus terminų, apibūdinančių tokias leidinių rūšis ir tipus: adresas-kalendorius, dovanų leidinys, figūrinė knyga, piratinis leidinys, simbolistinė knyga, trumpaamžis leidinys. Įdėti straipsniai, aiškinantys knygos ir skaitymo kultūros sąvokas.

Enciklopedijoje nemaža vietos skiriama įvairiems kolektyvams. Joje randame informacijos apie leidyklas, leidybinius susivienijimus, firmas, koncernus, akcines bendroves, asociacijas, draugijas ir pan. Į ją pakliuvo daug naujų straipsnių apie minimus užsienio kolektyvus. Skaitytojui, be abejo, bus vertinga informacija apie naujas Rusijos ir praeities rusų emigrantų leidyklas, naujas Rusijos knyginkystės asociacijas. Pirmą kartą taip gausiai pristatytos senosios bibliotekos: Aleksandrijos, Pergamo, Ivano Žiauriojo, Maskvos valdovų, Vatikano, Sinodo ir kt.

Bene mažiausiai pakito enciklopedijos dalis, skirta knygotyros leidiniams. Be apžvalginio straipsnio, joje randame naujus straipsnius apie „Bolšaja Rossijskaja enciklopedija“, Gineso rekordų knygą, tarptautinę vertimų rodyklę „Index Translatio-num“, rusų emigracijos knygotyros leidinius (pavyzdžiui, „Vremennik obščestva družej russkoj knigi“).

Enciklopedija gausiai iliustruota. Joje yra per 1800 iliustracijų. Dalis nespalvotų iliustracijų, buvusių ankstesniajame enciklopediniame žodyne, pakeista kokybiškesnėmis spalvotomis. Leidinį puošia portretai, knygų viršelių, antraštinių lapų, įdomesnių puslapių nuotraukos, knygų iliustracijų reprodukcijos, leidyklų ženklai, ekslibrisai, periodinių leidinių viršelių, pastatų nuotraukos, šriftų pavyzdžiai, žemėlapiai, schemas, lentelės. Daugelis iliustracijų turi pažintinės reikšmės.

Vertingi enciklopedijos straipsnio literatūros sąrašai. Čia randame ir analizinių aprašų (retas atvejis enciklopediniame leidinyje).

Taigi knygotyrininkai ir gretimų sričių specialistai, visi informacijos vartotojai sulaukė vertingo žinytinio leidinio. Jis ilgai tarnaus mokslininkams, studentams, bibliofilams ir kitiems knygos mylėtojams. Neabejotina, kad enciklopedija taps vertingu skaitytojų bibliografinio aptarnavimo įrankiu. Enciklopedijos vardynas ir metodiniai sprendimai pravers ir rengiant naują lietuviškojo enciklopedinio žodyno (o gal jau ir enciklopedijos) leidimą. Kad tokio leidinio poreikis didelis, rodo tai, kad žodynas buvo bemat išpirktas.